

ROBERT R. PALMER

A két Tocqueville

Meglehetősen szokatlan, hogy két előkelő társadalmi helyzetű ember, apa és fia, néhány év különbséggel ugyanarról a témáról jelentessen meg könyvet. A fiú műve azonnal híressé vált, az apának azonban nem szenteltek különösebb figyelmet, s hamarosan feledésbe merült. Ez volt a két Tocqueville története. A két 19. század második felében élő francia egyaránt arra törekedett, hogy megértse azt az 1789-es forradalmat, melytől szenvedett. A forradalom okait mindketten a régi rendszer utolsó éveit vizsgálva keresték. A kettőjük közti különbség egyéni érdeklődésükből fakadt s emellett a kétféle történet-felfogás problémáját is példázza.

Alexis de Tocqueville „Az ancien régime és a forradalom” című könyvét 1856-ban adták ki. Franciaországban azonnal szenzációt keltett, s még ugyanabban az évben két angol fordítása is megjelent, melyet 1857-ben egy német fordítás követett. Mivel a könyv nem jutott el a forradalom tárgyalásáig, valójában a francia gondolkodásról és társadalomról adott képet az 1789-et megelőző két vagy három generáció idején.

A szerzőnek szándékában állt, hogy a következő részben magáról a forradalomról írjon, melyre kutatásai vonatkoztak s melyről sok jegyzetet s néhány fejezetvázlatot el is készített, de mindez 1859-ben bekövetkezett korai halála miatt befejezetlen maradt.

A forradalom előtti időszakkal foglalkozó hét fejezet a királyság reformtörekvéseit is tárgyalta az 1789-et közvetlenül megelőző években, s szinte teljesen készen volt már.¹

¹ A forradalmat megelőző kort tárgyaló hét fejezetet először Tocqueville barátja s első kiadója, Gustave de Beaumont adta közre, Mme de Tocqueville-lel együtt a *Mélanges, fragments historiques et notes sur l'ancien régime, la révolution, l'empire...* Párizs 1865, 55–148. Ez a könyv a 9 kötetes *Oeuvres complètes d'Alexis de Tocqueville*, Párizs 1864-66 nyolcadik kötete. A második világháború után J. P. Mayer irányításával egy új kritikai kiadás látott napvilágot: *Oeuvres complètes d'Alexis de Tocqueville* címen (O. C. rövidítéssel a továbbiakban). Ebben, a még mindig nem teljes kiadásban (1987) Tome I (két kötetben) a *La démocratie en Amérique*-t tartalmazza s a Tome II (szintén két kötetben) első része tartalmazza Tocqueville 1856-os könyvét, Georges Lefebvre fontos bevezetőjével. A Tome II második része, melyet André Jardin adott ki s Gallimard-nál jelent meg Párizsban 1953-ban tartalmazza a vázlat fejezeteket, töredékeket s annak a folytatásnak a jegyzeteit, melyet Tocqueville hátrahagyott halálával. De míg Beaumont 1865-ben megpróbálkozott azzal, hogy Tocqueville jegyzeteit és töredékeit beleszöveje a fejezetekbe s ezáltal olyan folyamatos történelmi szöveget hozzon létre, mint amilyent szerinte Tocqueville is akart, Jardin 1953-as kiadása meghagyja a különbségeket Tocqueville vázlat-fejezetei, alternatív verziói, a többfajta szóhasználat, az összekötés nélküli vázlatok, megjegyzések, jegyzetek, másolatok s olvasmányai kivonatai stb. között, a kézzel írt s néha olvashatatlan anyag óriási mennyiségében, mely ezen kiadás egyedüli forrása. Az itt szóban forgó hét fejezetről lásd Jardin „note critique”-t, in O. C. II,2, 7-26. Francoit Furet „Tocqueville et le problème de la Révolution française” c. írását in „Penser la Révolution française” Párizs 1978,206-211. valamint Richard Herr: „Tocqueville and the Old Regime”, Princeton,1962,100-106 1. és André Jardin új életrajza „Alexis de Tocqueville,1855-1859” Párizs. 1984. 485-492.

Mindenki, aki Alexis de Tocqueville-el foglalkozik, hallott már apjáról, Hervé de Tocqueville grófról, de kevesen hallottak publikációiról, akár Franciaországban, akár pedig az angolul beszélő világban, mivel könyveit sosem fordították angolra. 1847-ben az apa, aki akkor 75 éves volt és azt megelőzően sosem írt könyvet, kiadta „XV. Lajos uralkodásának filozófiai történeté”-t, majd 1850-ben, 78 éves korában a „XVI. Lajos uralkodásának vizsgálata” című művét. Hervé gróf 1856-ban halt meg, csak néhány nappal fiának az ancien regime-ről írt könyve megjelenése előtt s mindössze három évvel előzve meg Alexis halálát.²

Sok kérdést megvilágít apa és fiú műveinek összehasonlítása, az, hogy mit mondanak a forradalom közvetlen okairól, valamint a Bastille elestét megelőző három év történetéről.

Az összehasonlítás, a hasonlóságok és különbségek kimutatása izgalmas feladat mindenki számára, akit érdekel a francia forradalom s általában a historiográfia, netán a családtörténet vagy a kiváló Alexis de Tocqueville gondolkodásmódja.

A Clérel de Tocqueville-ek régi normandiai család tagjai voltak, oly ősi családéi, hogy egyikük neve Anglia normann meghódításakor is szerepel.

A forradalom alatt Hervé a feltűnést kerülve Franciaországban maradt, nem emigrált, s Napóleon uralmának idején csupán kisebb falusi tisztséget töltött be. Csak a Bourbon-restauráció idején vállalt közhivatalt. 1814–27 között különböző francia megyékben volt prefektus s mint a Becsületrend tagja s a királyi kamarás pusztán tiszteletbeli megbízatása volt. 1872-ben X. Károly főrendi rangra emelte, ez feljogosította arra, hogy a restaurációs parlament felsőházának tagja legyen, s számos gyakorlati kérdéstről, mint a postaszolgáltatás, a költségvetés, Le Havre kikötőjének fejlesztése mondott ott beszédeket. Az 1830-as forradalom elmozdította őt a felsőházból, s mivel megtagadta az orleansi Lajos Fülöp királyságának szolgálatát, a magánéletbe vonult vissza. Nem tudjuk, miért várt 1847-ig, ill. 1850-ig két könyvének publikálásával, de a két előszóból, valamint a könyvek egyes utalásaiból tudjuk, hogy életének nyolcadik évtizedében írta azokat.

Alexis de Tocqueville 1805-ben született, s így gyermekkorát egy olyan vidéki arisztokrata családban élte, mely visszahúzódott a közügyektől, nosztalgiával gondolt a múltra, tartott a forradalomtól és megvetette Napóleont. Kamaszkorát ugyanebben a családban, de igencsak megváltozott körülmények között töltötte: a Bourbonok kedvelték, apja vezető közigazgatási tisztviselő volt. Annak ellenére, hogy ilyen milióból származott s egész életében barátainak s levelező partnereinek többsége az arisztokráciához tartozott, a fiatal Alexis, aki 1830-ban 25 éves volt, elfogadta az 1830-as forradalom követelményeit. Családjának aggodása s barátainak megdöbbenése ellenére felesküdt

² *Historie philosophique du règne de Louis XV par le comte de Tocqueville*, 2 kötet, Párizs, 1847 s ugyanabban az évben másodszor is kiadták; „Coup d’oeil sur le règne de Louis XVI depuis son avènement à la couronne jusqu’à la séance royale du 23 juin 1789, pour faire suite à l’histoire philosophique du règne de Louis XV, par le comte de Tocqueville” 403., Párizs 1850.

*Hervé 1772-ben született, 1794-ben egy hasonlóképpen előkelő születésű ifjú nőt vett feleségül, annak a Lamoignon de Malesherbes-nek az unokáját, aki 1760 óta aktívan részt vett a kormányzati munkában. Malesherbes humán meggyőződéséről volt ismert, aki az 1780-as években a francia királyság gyökeres rekonstrukciójának híve volt, később azonban XVI. Lajost védte az 1793-as Nemzeti Konvent-beli tárgyalásán s ezért néhány hónap múlva, a diktatúra idején maga is meghalt. Hervét és fiatal feleségét is bebörtönözték néhány hónapra s ők is könnyen meghalhattak volna, ha a diktatúra tovább tart.

Lajos Fülöpre. Annak érdekében, hogy átmenetileg megszabaduljon a zavaró helyzetből s tanulmányozza azt a „demokráciát”, amelyet csodált és félt, bár ugyanakkor a jövő útjának tartott, módot keresett arra, hogy egy hosszabb utazást tegyen az Egyesült Államokban. A francia kormánytól hivatalos megbízást kapott az amerikai börtönrendszer tanulmányozására s erről vele utazó társával, Gustave de Beaumont-nal közösen jelentést is nyújtott be a kormánynak. Fő célja tulajdonképpen az volt, hogy a demokratikus intézményeket és életmódot tanulmányozza, erről írta meg „A demokrácia Amerikában” című kétkötetes klasszikus művét. Ezzel a könyvével 1841-ben, mindössze 36 éves korában elnyerte a Francia Akadémia tagságát. Ezt követően a politikai életben is részt vett, beválasztották a képviselőházba. Az 1848-as forradalom alatt üdvözölte a Második Köztársaságot, s ennek alkotmányozó bizottságában, valamint külügyminisztereként tevékenykedett. 1851-ben elutasította a köztársaság Louis Napoleon-Bonaparte általi megbuktatását, 1852-ben a Második Birodalmat és második Napóleont (aki a III. Napoleon nevet viselte). Apjához hasonlóan, ő is a közéletből való visszavonulása után, vagyónából élve, hozzáfogott azokhoz a kutatásokhoz, melyek 1856-os könyvét, valamint a forradalomról írt – már említett – befejezetlen fejezeteit eredményezték.

Arra törekedett, hogy megmagyarázza magának, s ha lehetséges, másoknak is, hogyan vethette uralom alá Franciaországot másodszor is egy modern császár, s miért nem virágozhat Franciaországban olyan szabad és békés demokrácia, mint amilyen szerinte az Egyesült Államokban megvalósult.

Talán nem egészen fair oly módon összevetni a két Tocqueville művét, mint azt a következőkben tesszük. Hervé „XVI. Lajos uralkodásának vizsgálata” c. műve gondosan szerkesztett s befejezett könyv. Talán javára válik, ha bemutatásakor elhagyom mindazt, amit a modern olvasó triviálisnak vagy a tárgytól eltérőnek tart, ugyanakkor Alexis befejezetlen fogalmazványainak s jegyzeteinek kiadása révén sem lesz könyve több, mint kidolgozatlan vázlat, melyet szerzője újrairni szándékozott. Hervé előrehaladott idős koráig jó egészségnak örvendett. Ezzel szemben Alexis már 1850-ben, 45 évesen vért köpött, s bár 1856-ban sikerült befejeznie „Az ancien régime és a forradalom” c. könyvét, hamarosan mind ő, mind felesége gyakran betegeskedett. Műve megírását a kényszerpihenő szükségessége, az orvosok által javasolt melegebb éghajlatú területekre tett utazások szakították meg, valamint egy londoni utazás, hogy ott tanulmányozza a British Museumnak a francia forradalomra vonatkozó gyűjteményét, emellett a normandiai kastélyban családi vendégek látogatása hátráltatta könyve írásában. A folytatás hét fejezetét 1857 októbere és decembere között sietősen írta meg. Úgy tervezte, hogy átdolgozza ezeket, de már soha többé nem volt erre képes. Röviden: a könyv anyaga nem a legjobb oldaláról mutatja be Alexis de Tocqueville-t.

De még így is s az összes fenntartással együtt, Alexisnak a francia forradalomról írt e lapjai is felfednek valamit gondolkodásmódjából. Sainte-Beuve találó megjegyzése szerint Alexis olyan ragyogó elme volt, hogy „mielőtt bármit is tanulmányozott volna, először gondolkodni kezdett”. A kutatás megkezdése előtti gondolkodás szükséges és ajánlatos dolog, de az, hogy Alexis ilyen különleges fokon tette, már erénnyé válik. Az ancien régime-ről kialakított gondolatainak többségét már 1836-ban megfogalmazta, s húsz évvel később befejezett könyvében hosszabban kifejtette ezeket. Az 1857-ben írt hét befejezetlen fejezetben főbb gondolatait úgy írta le, ahogy épp eszébe jutottak, s később ezeket bizonyította, verifikálta, kibővítette, feldolgozta, s beépítette jegyzetei

és másolatai tömegébe. Ezek a gondolatok természetesen tükrözik azokat, melyeket egy évvel korábban publikált könyvében megfogalmazott. Mindenki eltűnődhet azon, milyen lett volna a forradalomról írt folytatás, ha elkészült volna.

Hervé de Tocqueville-t úgy tartják számon, mint régimódi royalistát, Alexis de Tocqueville-t pedig mint 19. századi liberálist. De Hervé royalizmusa nyitott szellemű és kritikus volt. Alexis liberalizmusa, a kormányzat centralizációját ellenző kritikájával s a demokráciával kapcsolatos aggodalmaival olyan liberalizmusnak számít, amit ma konzervatívnak tartanak. Alexis feltétlenül mélyebb és problematikusabb gondolkodó volt, mint apja. Nyugtalanította a szabadság és egyenlőség összekapcsolása. Tudta, hogy bizonyos körülmények között mindkettő képes arra, hogy tönkretegy a másikat. Megpróbálta összeegyeztetni őket, meghatározni, hogy milyen mértékig s milyen körülmények közt tudnak együtt létezni. Ezáltal olyan örök kérdéssel foglalkozott, mely művének éltetőjévé vált, míg apja szokványos történelmet írt, melyet minden generáció túlhalad és melyre új válaszokat ad.

A kétféle történelem

Meglehetősen furcsa, hogy Alexis sosem említi apja könyveit. Nem tesz említést „Az ancien régime és a forradalom” című művében sem, s ez nem meglepő, mivel elve volt – ahogy leírja –, hogy ne olvassa el az elődök könyveit, nehogy mások véleménye befolyásolja saját ítéletét. Leírja, hogy a szemléletmód frissessége érdekében csak eredeti források, vagyis a korszak pamfletjei, folyóiratai, hivatalos rendeletei, törvényei és más nyomtatott anyagai alapján, valamint a helyi és országos levéltárakban talált levelek és kormányzati dokumentumok felhasználásával dolgozott. De óriási mennyiségű magánlevelezésében sem tesz említést apja könyveiről – e levelezést most készítik elő modern kritikai kiadásra Párizsban.

Alexis és közeli barátai, mint Gustave de Beaumont és Louis de Kergolay, valamint más ismerősökkel folytatott sokéves levélváltásából nyilvánvalónak tűnik, hogy Alexis és apja jó viszonyban voltak egymással, gyakran látogatták egymást s azonos társasági körben forogtak. Kölcsönös tisztelet és szeretet kötötte össze őket. Röviddel Hervé halála után Alexis a következőképpen ír róla: „Apámmal szemben a kötődés melegségét éreztem, melyet csak azok tudnak megérteni, akik rendszeresen láttak minket együtt”³ vagy másutt: „A világon semmi olyan nem volt, amiről ne beszéltem volna neki.”⁴ Nehéz elhinnünk, hogy amikor 1853-ban Alexis elkezdte az ancien régime-mel kapcsolatos történelmi kutatásait, ne olvasta volna apjának XVI. Lajos uralkodásáról írt könyvét, melyet csupán három évvel azelőtt adtak ki. André Jardin, Alexis kéziratának kiadója s a legfrissebb és legmegbízhatóbb életrajzírója szerint Alexisnak (finoman fogalmazva) fenntartásai voltak apja könyveivel szemben, s még apja azon kívánsága elől is kitért, hogy elősegítse a róluk szóló ismertetések megjelenését. Úgy tűnik, Alexis talán még el is hallgatta apja elől azt a tényt, hogy ő maga könyvet ír az ancien régime-ről.⁵

Alexis kínos hallgatását a két Tocqueville eltérő történelemfelfogása magyarázza. Alexist az elemző történetírás megalapítójaként tartják számon, megkülönböztetve

³ Mme de Circourt-hoz, 1856. július 5, O. C. XVIII, 315...

⁴ Mme Swetchine-hez, 1856. december 4, O. C. XV, 2, 300...

⁵ Jardin: Alexis de Tocqueville, 471.

attól a régebbi típusú történetírástól, melyre Hervé könyve a példa. Az, hogy Alexis képes volt gördülékény elbeszélő történetet írni, nyilvánvaló az „Emlékezések” címen megjelent könyvéből, amelyben az 1848-as forradalomban átélt saját emlékeiről írt. Komolyabb művei azonban, mint a „Demokrácia Amerikában” és „Az ancien régime és a forradalom” tisztán leíró jellegű művek, gyakorlatilag elbeszélő részek nélkül.

Hervé könyvei viszont pusztán elbeszélő jellegűek, bár ezt arra vonatkozó észrevételekkel bővíti, hogy miért úgy történtek a dolgok, ahogy történtek. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy Hervé művei nem igazán eredetiek. A „XVI. Lajos uralkodásának vizsgálata” c. könyve Joseph Droz 1839-ben megjelent kétkötetes nagyobb művét követi, mint azt a párhuzamos szövegrészek előfordulása is jelzi. Ennek a könyvnek a címe meghatározza azt a problémát, ami Hervét is érdekli: „XVI. Lajos uralkodásának története, azon éveké, melyekben a francia forradalom megelőzhető vagy irányítható lehetett volna.”⁶ Ha figyelembe vesszük ezen érvek más könyveit is, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Hervé írásában csak azok az ismeretek tükröződtek, melyek mindenki számára hozzáférhetőek voltak. Kétségtelenül ez az oka annak, hogy Alexis nem tartotta fontosnak.

Számunkra azonban mégis jelentősége lehet a két Tocqueville összehasonlításának.

Ma újjászületőben van az elbeszélő történetírás – ez a francia Annales-iskola és más, a történelmet társadalomtudományként felfogó irányzatok analitikus módszereivel szembeni reakció. Az elbeszélésnek lehet magyarázó értéke, amellyel a személyiségeket, az időt és a véletlenként háttérbe szorító általános tárgyalásmód nem rendelkezik. S ha Hervé könyvét a széles körben ismert tudás tükrözőjének tekintjük, illetve, ha az 1840-es években általánosan elfogadottak voltak az 1780-as években történetekre vonatkozó magyarázatai, akkor feltehetjük magunknak a kérdést, vajon új volt-e az, amivel Alexis hozzájárult a témához. Alexis kutatásának intenzitása, a nyomtatott és levéltári anyag feltárása a francia forradalom korabeli történészei számára minden bizonnyal újdonság volt, bár kutatása modern mértékkel mérve túl rövidnek tekinthető. Mindenesetre lehetővé tette, hogy függetlenedjék elődeitől. Konkrét anyagot szolgáltatott számára ahhoz, hogy érvelését illusztrálja. De jogos megkérdeznünk azt, mind Alexis de Tocqueville, mind a kevésbé híres írók esetében is, hogy a kutató a még fel nem tárt anyag iránti lelkesedésében nem becsüli-e le a már ismert és elfogadott anyag fontosságát.

Hervé első könyvét „Filozófiai történetnek” nevezte, de ezen olyan elbeszélés-módot értett, mely megvilágítja az okokat és hatásokat.

1847-ben a következőket mondotta XV. Lajosról írt művéről: „Ez a könyv, melyet a nagyközönségnek ajánlok, nem metafizikai mű. A tényeket részletesen adja elő, s megpróbáltam ezeket úgy csoportosítani, hogy kitűnjenek következményeik is.”⁷ 1850-ben írt második könyvében is azonos elveket vallott.

Alexis sokkal inkább filozófus volt, mint apja. A filozófia sajátossága, hogy a látzólag össze nem függő dolgok között is a szükségszerű, a valószínű, a rejtett vagy az általában nem ismert kapcsolatokat keresse. Egy ilyen szemléletmód széles látókörű

⁶ Joseph Droz: Histoire du règne de Louis XVI pendant les années où l'on pouvait prévenir ou diriger la Révolution française, 2. kötet, Párizs 1839 és az új kiadás 3. kötetben, Párizs 1858. Emellett Hervé a korszak kiadott visszaemlékezéseit is követte, valamint P. J. B. Buchez és P. C. Roux kétkötetes nagy összeállítását, a Historie parlementaire de la Révolution française, 40. kötet, Párizs 1834–38.

⁷ Histoire philosophique ... vol. L. pp. ii-iii.

történetírást eredményez, melynek transzcendens mondanivalója van, mely az egymást követő tények felszínén felülemelkedik, illetve azok alá és. Alexis ilyenfajta történetírást művelt, míg apja sokkal inkább megelégedett azzal, hogy egyszerűen elmondja az olvasónak, mi történt. Alexis mind a fejezetvázlatokban, mind pedig jegyzeteiben gyakran utalt arra, hogy ezzel vagy azzal a témával kapcsolatosan nem kell felsorolni a részleteket, mivel már az előtte írók (akiket sosem nevez meg) megtették ezt. Ő azoknak írt, akik már rendelkeztek ismeretekkel a témáról. Ahogy egyszer elmondta: „Én tárgyalom a történelmet, nem pedig elbeszélésem azt.” Vagy ahogy barátjának, Beaumont-nak mondta, elemezni akarta az eszméket, „nem pedig a szokott értelemben vett történelmet írni”.⁸

Abban a fajta „filozófiai” történetben, amelyet ma értünk ezen a terminuson, a folytatatóságára és a fennmaradásra esik a figyelem, vagy olyan változásokra, melyek hosszabb időszakok alatt mentek végbe – megkülönböztetve ezeket az adott hely és idő megszabta körülményektől. Ennek az a módszere, hogy egy téma kapcsán sokkal inkább újabb és újabb aspektusokat vet fel, mintsem a kronológiai sorrendet követi. Az egyes részeseményeket a hosszabb távú fejlődésnek rendeli alá, illetve csak ezek illusztrálására idézi fel. A hangnem a szociológiához közelít, s távol tartja magát attól, amit megvetően „histoire événementielle”-nek neveznek. A hosszabb tendenciák, a társadalmi erők előtérbe állítása következtében az egyes személyek jelentőségét kisebbiti; a királyok, uralkodók, a közéleti személyiségek és döntéshozók olyan folyamatok szükségességét fejezik ki csupán, melyek nálunk hatalmasabbak. Amikor ez a típusú történetírás az „eszmék” felé fordul, inkább a széles körben általános tudatállapotot mutatja be, mintsem az egyes személyiségek speciális problémák megoldásának szentelt gondolatait. Ez a történetírás azt a nézetet képviseli, hogy az emberek olyan nagyobb fejlődés részei, melynek nincsenek tudatában, melyet saját kijelentéseik nem tárnak fel s amely más következményeket von maga után, mint ami szándékukban állt vagy előre látható volt. Ez a fajta történetírás azt sugallja, sőt állítja, hogy ami történt, a kiváló erők nagysága miatt aligha történhetett volna másképpen. Ilyen szilárd meggyőződésből kiindulva mindent úgy magyaráznak, hogy egy alternatíva sem tűnik valószínűnek ahhoz viszonyítva, ami valóban megtörtént. Ennek megfelelően minimalizálja a politikában cselekvők akciószabadságának mértékét. Amikor arról ír, hogy a múlt emberei egy adott problémával néznek szembe, kevesebb oka van arra, hogy felidézze az egymással vitázó résztvevők ellentmondó érveit, javaslatait, vagy hogy hosszasan idézzen tőlük, mivel az ember már tudja, végül melyik érv érvényesült. Mellékes az, hogy az egyes emberek mit mondanak motívumaikról vagy céljaikról. Ebből következően arra sincs szükség, hogy az egyes emberek cselekedeteit közelebbről megvizsgálják, mivel feltehető, hogy a következmények így is, úgy is ugyanazok lettek volna.

Mindenfajta történetírás figyel a jelenre, illetve valamilyen módon szólni akar az író saját koráról. Különösen feltehető ez az olyan történetírásról, amely az élő emlékezet határain belüli vagy azon alig kívüleső eseményekkel foglalkozik. Van benne egyfajta visszatekintő tükrözés, amely a jelent távoli és fel nem cserélhető okok eredményének tekinti, olyan okokénak, melyek még mindig hatnak. Ennek a rezignáció és a kiüttalanság érzése lehet a következménye. Van egy másikfajta jelencentrikusság, különösen

⁸O. C. II.2. 48.1.. O. C. VIII.3. 522.

azon történetírók esetében, akik a közelmúlttal foglalkoznak, s akik néhány még élő egykori kortársat ismertek vagy beszéltek velük. Ebben az esetben a szerző megpróbálja megmagyarázni és megítélni cselekedeteiket, dicsér vagy elmarasztal, úgy véli, hogy néhányan bölcssek, mások balgák, illetve néhányan önzők, mások pedig közömbösek voltak.

Természetesen nemcsak ez a kétfajta történetírás létezik, de nagyjából az első fajta, melyet filozófiai történetírásnak neveztem, vonatkozik Alexis de Tocqueville-ra, s amit ennek ellenkezőjeként állítottam be, vonatkozik Hervére. A következő lapokon megvizsgáljuk, hogy mit válaszoltak ugyanarra a kérdésre, vagyis arra: hogyan lehetséges, hogy Franciaországban sor került az 1789-es forradalomra? Mindketten egy „eseményt” próbálnak megmagyarázni.

Alexis elemzésében a forradalom természetes módon következett Franciaország egész történetéből, hatására inkább folytatták, mintsem megtagadták mindazt, ami azt megelőzte, s az emberek agyában előbb fogant meg a forradalom, mintsem azt ténylegesen végrehajtották.

Hervé figyelmét a forradalom idején a körülmények alakulása köti le. Módszere elbeszélő és kronologikus. Őt a rövid távú okok foglalkoztatják, nem pedig a középkor óta végbement fejlődés. Ő az egyes személyiségeket megnevezi, s hosszabban foglalkozik az ellentétes javaslatokkal, hosszú idézeteket közölvén belőlük saját fogalmazásában, ezáltal könyve forrásgyűjtemény-értékű. Úgy véli, hogy valamilyenféle forradalom vagy mélyreható változás elkerülhetetlen volt, de az 1789-es forradalmat úgy, ahogy végbement, nem tartja elkerülhetetlennek. Úgy véli, hogy létezhetek alternatívák, illetve egy szilárdabb vagy bölcsőbb vezetés némileg megváltoztathatta volna az eseményeket. Így tehát színpadát olyan figurákkal népesíti be, akikről ítéletet alkot. Hervének, aki 1772-ben született s a forradalom csúcspontján fiatal felnőtt volt, módja nyílt arra, hogy beszélgesen a nálánál kissé idősebbekkel, olyanokkal, akik az 1790-es években aktívak voltak, s olyanokkal, akik ötven év elmúltával még életben voltak. Ugyanúgy, mint ezek a kortársak, Hervé is átélte 1789 eufóriáját, valamint 1793 és 1794 szörnyűségeit, s soha többé nem tudta elfeledni azokat.

Az apát és a fiút is hátrányosan érintették a forradalom és annak következményei. Nemcsak öröklött életmódjukat ásta alá, de Hervé közéleti pályafutása 1830-ban ugyanúgy megtört, mint Alexisé 1851-ben. Mindketten személyesen érdekelve voltak témájukban. Egészében Hervé tűnik az objektívabb megfigyelőnek, Alexis az izgatottabbnak és mélyebbre hatolóknak. Hervé 1850-es könyvében az 1848-as forradalomra csak igen halvány utalás található. Alexis 1856-os könyve s a folytatáshoz írt jegyzetei tele vannak arra a szörnyű despotizmusra vonatkozó keserű utalásokkal, mellyel szerinte III. Napóleon megalázta Franciaországot. Alexist mélyebben érintette a kérdés, mint apját, mivel szenvedélyesebben hitt abban, hogy országának egész jövője, sőt maga a civilizáció is veszélyben forog.

Hogyan látta meg Hervé és Alexis az 1789-et megelőző néhány év történetében a forradalom kitörésének előjeleit? Az „Ésszerű követelmények” vagy „különleges betegség” c. fejezetben ezt írja: „1774 május 10-én az 59 évig tartó uralmat új uralom váltotta fel. Fogják-e tudni azok az emberek, akik most hatalomra jutottak, hogyan értékeljék a forradalmat megelőző években az emberi szellem nagy mozgalmait? Képesek lesznek-e

arra, hogy a közvélemény ésszerű követelményeit megkülönböztessék azoktól a személyektől, melyet a megnövekedett újtási divat naponta produkált?”⁹

Így kezdi Hervé de Tocqueville a „XVI. Lajos uralkodásának vizsgálata” című könyvét. Ezután rögtön belefog XVI. Lajos, Maria Antoinette és más „hatalomörökösök” jellemzésébe.

„A francia forradalmat megelőző tíz-tizenöt évben Európa-szerte az emberi szellem furcsa, összefüggéstelen és szabálytalan mozgalmak tartották béklyójukban, olyan mozgalmak, melyek évszázadokon keresztül nem léteztek, egy új és különleges betegség tünetei, amelyekről a kortársak megijedtek volna, ha megértették volna azokat.”¹⁰

Ezekkel a szavakkal nyitotta Alexis de Tocqueville a francia forradalomról tervezett könyvét. Ezt egy olyan fejezetcím előzi meg, melyben az „emberi ész” „erőszakos és bizonytalan mozgalmaktól” szenved. Ezt a megállapítását számos kisebb német írótól vett idézettel támasztja alá, melyet korukra jellemzőnek tart.

Alexis az 1857 és 1858-ban írt fejezetvázlataiban, kutatási jegyzeteiben és leveleiben – az „Ancien régime” megjelenését követően, amikor a folytatáson kezdett dolgozni – gyakran utalt így az 1789-et megelőző francia és európai gondolkodásmódra, mint *maladie*, vagy *malaise*-re, mint betegségre, vagy nyugtalanságra, vagy olyan „mozgalomra”, melyet felváltva bizarrnak, erőszakosnak, homályosnak, bizonytalanak, illetve lázsnak nevezett. „Vírusnak” is nevezi, sőt „általános járványnak”.¹¹ Ez nyugtalanította s választ keresett rá. Hervé a „*maladie de l'esprit humain*” kifejezést csak egyszer használja leírásában; ezalatt a franciák egy krónikus tendenciáját értette, melyről úgy vélte, hogy saját korában is még hat, azt a tendenciát, hogy egy-egy politikus mellett vagy vele szemben túl izgatottan lépnek fel, anélkül, hogy annak céljait megértenék.¹² Lehetőséges, hogy Alexis saját rossz egészségi állapota miatt használta a betegség metaforáját. Azonban az, hogy az 1780-as éveket betegséggként fogják fel, mindig azokra volt jellemző, akik elleneztek a francia forradalmat, kezdve pl. Edmund Burke-vel 1790-ben, egészen napjaink amerikai új-konzervatív gondolkodóiig. Mások sokkal inkább egyetértenek a royalista Hervé gróffal, aki könyve első oldalától kezdve megállapítja, hogy az 1780-as évek zavargásai „józan követeléseket” fejeztek ki.

Alexisnak meggyőződése volt, hogy a demokratikus forradalom látens vagy potenciális összetevői az egész 18. századi Európában megvoltak, azonban csak a francia forradalomban manifesztálódtak. Az „Ancien régime és a forradalom” elején fejti ki ezt a gondolatot. Ebben a könyvben röviden felvázolja a 18. századi Európa intézményeit. A folytatás megírásának elején a változó érzésekkel és az általános eszmékkel foglalkozik. Kifejtén azt, hogy mit ért az emberi elme izgatásán, legkifejezőbb példáit Németországból veszi, Jacobit, Basedowot és Georg Fostert idézve. Látja Svédországban a kitörő vihar jeleit (de nem látja annak okait), valamint ír Cagliostro-ról és az ismeretlen filozófusról, L. C. de Saint-Martin-ról, valamint a martinisták, szabadkőművesek, rózsakeresztesek és illuminá-

⁹Coup d'oeil, I.

¹⁰O. C. II., 2. 33.

¹¹O. C. II, 2. 33. . 37. n., 46. . 48. n., 49. n., 135. . Továbbá lásd J. J. Ampère-hez írt leveleit 1867. január 11-én, O. X. XI, 362–362.; A. de Circourt-hoz 1857. január 12, O. C. XVIII, 362., Louis de Kergolay-hoz, 1858. május 16-án O. C. XIII. 2, 337. .

¹²Coup d'oeil, 214. .

tusok rejtélyes tevékenységéről.¹³ Közvetítő révén kikérte Leopold von Ranke véleményét a németországi illuminátusok jelentőségéről, s igen csalódott, amikor Rankétól azt a feleletet kapta, hogy nem tartja őket jelentőséknél.¹⁴ Ezzel kapcsolatban történt, hogy a mesmeristák és illuminátusok mellett teszi Alexis egyetlen utalását az amerikai forradalomra, mint a francia forradalom egyik előzményeire. „Ne keressünk ezekben a tényekben különleges okokat” – írja, „ezek csak ugyanannak a társadalmi betegségnek különböző tünetei voltak”.¹⁵

Hervé szintén megemlíti a szabadkőműveseket, martinistákat és illuminátusokat, akiknek rejtélyes tevékenységében „az emberi szellem nyomorúságát” látja. Számára, ugyanúgy, mint Alexis számára, sokkal inkább az akkori korszak tünetei s nem az esemény okai voltak. Louis Blancot idézve (aki teljességgel a forradalom mellett elkötelezett történész) Saint Martin-nak tulajdonítja a szabadság, egyenlőség és testvériség jelszó első használatát, s azt kérdi olvasóitól: „Nem tűnik-e úgy számunkra, amikor Saint Martin-nak ezeket a szavait hallgatjuk, hogy a 70 évvel későbbi kommunizmus nyelvének szavai ezek?”¹⁶

De miután egyszer utaltak ezekre a titkos társaságokra, sem Hervé, sem Alexis nem említik őket újból az események elbeszélésekor. Hervé számára az amerikai forradalom hatása teljesen mást jelentett, mint a titkos társaságok hatása, s nem is utal rájuk azonos összefüggésben. Még idézi is a Függetlenségi Nyilatkozat bevezető mondatait, melyekben „a trónok megdöntéséhez vezető elveket” lát. Leírja, hogy Rochembeau hadseregének francia tisztjei a yorktown-i győzelmet követően békésen utazgattak az Egyesült Államokban, s a szabadság és jólét mindenfelé tapasztalt jelei nagy hatást gyakoroltak rájuk.

Ő valóban úgy véli, hogy túlságosan is lelkesek voltak ahhoz, hogy észrevegyék a Franciaország és Amerika közötti óriási különbségeket, de ő ezeket általános hibának s nem betegségnek tekinti.

Mindkét szerző számára a súlyos válság az előkelők gyűlésével kezdődik 1787 februárjában. Alexis ezt írja erről:

„Nem fogom itt elmondani, hogy miképpen vették rá a pénzügyi nehézségek XVI. Lajost arra, hogy a maga oldalára állítsa a nemesség és a papság és a felsőbb polgárság tagjainak gyülekezetét, s hogy az állam ügyeit miképp terjesztette az előkelők gyűlése elé.” „Én a történelmet tárgyalom, nem pedig elbeszéltem”.¹⁷

Így Alexis átsiklik a francia kormányt fenyegető csődön, s nincs meglepve azon, hogy a gyűlés tagjai a „kiváltságos osztályokhoz” tartoztak.

Hervé azonban, miután közlésezi a bevételek, kiadások, kormánykölcsönök, a költségvetés és a deficit adatait, elmondja, hogyan győzte meg Colonne pénzügyminiszter XVI. Lajost arról, hogy összehívja az előkelők gyűlését.

„El akarta törölni a papság és a nemesség pénzügyi kiváltságait, ennek ellenére csak kiváltságosokat hívott meg az előkelők gyűlésébe. Mind a három rendet bebocsátották, de a harmadik rend szinte minden képviselője olyan közigazgatási tisztségeket töltött be, melyek nemesi előjognak számítottak.”¹⁸

¹³O. C. II, 2. 41–44.

¹⁴O. C. XVIII. 362, 376–77, 379, 385 . .

¹⁵O. C. II, 2. 44–45.

¹⁶Coup d'œil. 146.

¹⁷O. C. II, 2. 48.

¹⁸Coup d'œil. 207. .

A lábjegyzetekben mindketten megadják a gyűlés királyi vérből származó hercegei, a *ducs et pairs*, továbbá érsekei, püspökei, a királyi bíróságok elnökei és a közigazgatási méltóságok nevét. Alexis jegyzetét azonban 1953-ig nem adták ki. Ezt az információt nem vette bele fejezete vázlatába. Alexis olvasói úgy vélhették, azt gondolta, hogy a harmadik rend képviselői adekvát módon kaptak helyet az 1787-es gyűlésen. Ebben az esetben azonban miért került volna sor bármiféle „nyugalanságra”? Valójában úgy tűnik, hogy Alexis maga bizonytalan az adóprivilegiumok kérdésében. „Az ancien régime” című könyve végén elmondja, hogy a nemesek adó kiváltságai jelentősek voltak s egyre növekedtek. Egy vagy két évvel később, az 1787-es gyűlést kommentálva nem kifogásolja a nemeseknek és a papságnak azt a kijelentését, miszerint „az adózással kapcsolatos privilégiumokat már nullára redukálták.”¹⁹ Ebben az esetben valóban nem volt lényeges, hogy kik voltak a gyűlés résztvevői.

Mindkét szerző rámutat, hogy a kormány 1787-es javaslatai előrevetítették a néhány évvel később, a forradalom alatt sorra kerülő újjászervezést. Egyetértenek abban, hogy „olyan fokú szabadság számos összetevőjét kínálták fel, melyre a kor leghaladóbb gondolkodású tagjai vágytak.”²⁰

Alexis felfogása sokkal átfogóbb: szerinte Calonne programja „tetőtől talpig felforgató”, s Európa régi politikai rendszerét, mindazt, ami a feudalizmusból maradt, azonnal demokratikus köztársasággal helyettesítené, s az arisztokráciát a demokráciával, a királyságot pedig a köztársasággal cserélné fel.”²¹ Alexis számára inkább az elvek számítanak, nem annyira az egyes személyek. Az az elv, mely alapján III. Napoleon 1851-ben többségi szavazattal hatalomra jutott vagy a „demokrácia” már az 1787-es királyi programban megmutatkozott, majdnem úgy, mintha genetikusan abba kódolódott volna. Mindkét szerző hangsúlyozza az előkelők Calonne-nal és a királlyal szembeni ellenállását. Ahol azonban Hervé a hús-vér emberek világát mutatja be – idézetekkel és ellenidézetekkel támasztva alá mindkét fél érvelését –, Alexis pusztán Franciaország hosszú történelmére tesz megjegyzéseket. A kormányzat „beteg” írja. Betejlesztett egy óriási programot, de nem volt ereje ahhoz, hogy keresztülrölte, s nem volt valószínű, hogy elfogadják.

„A kormány régóta szenved a hatalom gyógyíthatatlan betegségétől s ez vette át mindenben a parancsolást, az előrelátást és a cselekvést. Ez vált felelőssé mindenért. Bármennyire különbözők is panaszaik, most mindenki csatlakozik ahhoz, hogy a kormányt okolják, de ami eddig csak általános hajlam volt, az mostanra mindent átfogó és féktelen szenvedély lett”. A királyi kormány, mely „tönkrement intézményekbe” kuszálódott bele, mindazon elnyomott elégedetlenségnek az áldozatává vált, mely a megosztott osztályokból, a vitatott állapotokból s a nevelés és elnyomó egyenlőtlenségekből fakadt.”²²

Alexis nagy témájának, az évszázadokon keresztül az örökkévalóságig húzódo monarchikus centralizációnak visszhangját fedezhetjük fel itt, ugyanakkor azt a meggyőződését is kiolvashatjuk, hogy a forradalom olyan egyenlőtlenségekből fakadt, melyeket nem lehetett tovább tolerálni. Olyan ambivalencia volt ez, mely magát Tocqueville-t is za-

¹⁹O. C. II, 2. 51.1. C.f. Ancien régime, O. C. II, 1. 244. .

²⁰Coup d'oeil, 219.

²¹O. C. II, 2. 59.

²²O. C. II, 2. 52. .

varta, ugyanakkor különleges ereje is ebből fakadt. Ez tartotta őt kívül az ellenforradalmi táboron.

A két szerző egyetért abban, ami ezután következik: a reformokat ellenző előkelők gyűlése tömegtámogatást élvezett, a kormány, mivel nem kapott pénzügyi támogatást az „előkelőktől” s még mindig szembe kellett néznie a válsággal, abban reménykedett, hogy a Párizsi Parlamenttől „beiktatott” vagy jóváhagyott adóemelést kaphat. A Parlament visszautasította ezt a „beiktatást”, a kormány pedig ezután elhallgattatta a Parlamentet, sőt a helyi parlamenteket is, azáltal, hogy a jogszolgáltatást egy új jogrendszerre ruházta át, melyet a Plenáris kúria irányított, s ez előrevetítette a forradalom alatti újjászervezést. Végül a két Tocqueville egyetértett abban, hogy az elnyomott parlamentek még mindig óriási népszerűségnek örvendtek. 1787-re és 1788-ra vonatkozóan a népszerűség, illetve a közvélemény azt jelentette, amit a nemesi és polgárirók, illetve nem egy meghatározott osztályhoz tartozó felbérelt szerzők pamfletjeinek százai kifejeztek.

Alexis számára ez érthetetlennek tűnt. Annak az általános nyugtalanságnak vagy rejtélynek volt része, amelyre nem talált választ, hogy ti. a közvélemény szinte egyhangúan támogatta a parlamenteket a kormánnyal való szembenállásban s hogy a közvélemény csak 1788 végén fordult élesen ellenük. Amint ő is látta, a franciák eleinte hevesen ragaszkodtak a szabadsághoz, majd hirtelen az egyenlőség igényével léptek fel. Felfogása szerint a szabadság szeretete alig erősödött meg Franciaországban, amikor egy másik erő, mégpedig „az egyenlőtlenesség elleni erőszakos és kiolthatatlan gyűlölet” ezt elnyomta. Ez, úgy vélte, már a középkor óta jellemezte a franciákat.²³ Ideáltípusokról van itt szó, melyek közül az egyiknek érvényesülnie kell, mivel a kettő bármilyen elegyítése ha nem is lehetetlen, de legalábbis igen bizonytalan lenne.

Hervé kevésbé hajlott arra, hogy bármiféle rejtélyt vagy paradoxont lásson a kérdésben. Feltehetően úgy vélte, hogy bizonyos fokú szabadság és bizonyos fokú egyenlőtlenesség megfér egymással, sőt még normális állapot is lehet. A történeteknek Hervé-féle elbeszélésében érthetővé válik, hogy az egyenlőség igénye miért vált rendíthetetlenné. Úgy vélte, hogy ez azért történt, mert a felsőbb osztályokhoz tartozó emberek és korporatív testületek csökönnyösen, újra és újra követelték saját privilégiumaik elismerését, sokkal inkább saját politikai és tiszteletbeli kiváltságaikét, mintsem adóelőjogaikét. Hervé, ahelyett, hogy az emberi elme zavarodottságáról szólna, olyan 19. századi elégedettségrel beszél minderről, amit Alexis nem osztott: „Nyilvánvaló, hogy az eszmék fejlődése mindezt meg fogja változtatni. 1788-ban nem lehetett kételkedni abban, hogy a nemzet új intézmények létrehozására törekszik.”²⁴

Olvasói számára több rejtély marad, mint amennyi kétsége magának Alexisnak volt. Alexis ugyanis tudta, hogy Franciaországban miért merült fel a nagyobb egyenlőség vágya, 1856-ban megjelent könyve egésze erről szól s befejezetlen könyve vázlataiban és jegyzeteiben újra elmagyarázza. Felfigyel arra, hogy a parlamentek bírái tisztségüket tulajdonosként birtokolták, azokat a tisztségeket, melyeket elődeik vásároltak meg s ők többségükben örökölték azokat; s hogy csak néhány gazdag család tekintette úgy az igazságszolgáltatást, mint különleges kiváltságot; hogy engedtek annak az ösztönzésnek, mely „úgy tűnt, minden egyes testületet kissé közelebb visz az arisztokráciához, ugyanúgy, mint ahogyan

²³ „Az Ancien Régime et la Revolution” végén, O. C. II. 1. 247.

²⁴ Coup d’œil, 318. .

a nemzet eszméi és szokásai egyre inkább a demokráciához közelítettek”. Az új gondolkodás számára a jogi kaszt eszméje ellenszenves volt. Így azok a parlamentek, melyek korábban a szabadságot követelték, „hirtelen összeomlottak, kilehelték lelküket, s még egy sóhajásra sem maradt erejük.”²⁵ E gondolatait a parlamenteknek a kormány programjával szembeni ellenállása bemutatásának végére s nem az elejére illesztette, ahol pedig több felvilágosítással szolgálhattak volna az olvasóknak. Ezáltal sokkal inkább saját reflexióit, mintsem egy magyarázatot nyújt.

A Rendi Gyűlés

A parlamentek és a közvélemény ösztönzésére XVI. Lajos megígérte a Rendi Gyűlés összehívását először 1792-re, majd 1789-re. Egy ilyen gyűlésben a három „rend”, a papság, a nemesség és a „harmadik” rend lenne képviselve. Egy ilyen gyűlés, ha nem is lenne szükségképpen forradalmi, pusztán létével is rendkívüli változást jelezne. Bár a nemesek és a papság országos szinten politikai intézményként s szervezett testületként funkcionált. A Rendi Gyűlés utoljára 1614-ben ült össze. Abban az időben a három rend küldöttei külön-külön épületekben tanácskoztak, mindegyiknek egy szavazata volt, úgyhogy a harmadik rendet a másik két rend leszavazhatta s a Rendi Gyűlés jogán kevés hatalmat gyakorolhattott. Most azonban a Rendi Gyűlésnek olyan elvárásoknak kellett eleget tennie, hogy hosszú távú következményekkel járó súlyos döntéseket hoz, hogy részt vesz az általános alkotmányjogi újjászervezésben, korlátozza a király minisztereinek hatalmát, foglalkozik a kormány pénzügyi- és adóválságával, s általános érvénnyel, a jövőre való kitekintéssel tárgyalja a szabadság és egyenlőség kérdését. Mindehhez járult, hogy 1614 óta a rendek nagymértékben megváltoztak. A nemesség összetettebb lett, belsőleg megoszlott, s a vidéki dzsentrikk a vezető pénzügyi körök, a jogi bíróságok s a versailles-i udvar különböző érdekeihez kötődött, míg a harmadik rend felsőbb szintje, a burzsoázia sokkal műveltebb, jó módúbb, számosabb és befolyásosabb volt, mint korábban. A nemesek és a polgárok osztották azt a szilárd meggyőződést, hogy az 1789-es Rendi Gyűlésnek nem szabad az 1614-es mintát követnie. Sokuk számára értelmetlennek tűnt, hogy a szervezett papságnak és a nemességnek a közügyekre vonatkozó döntésekben kétharmados szavazata legyen. Így tehát 1788 közepétől fogva az eljövendő Rendi Gyűlés összetétele volt a döntő kérdés. Az egyenlőség közvetlen gyakorlati értelemben most legalábbis a harmadik rend és a Rendi Gyűlés másik két rendje közötti egyenlőséget jelentette. Egy ilyen egyenlőség azt a követelést tartalmazta, hogy „duplázzák meg” a harmadik rendet, vagyis hogy a harmadik rendnek kb. 600 képviselője legyen, míg a papságnak és a nemességnek csak 300–300, s hogy az 1200 képviselő egy testületben tanácskozzék, oly módon, hogy ne egy-egy rendnek, hanem az egyéneknek legyen szavazata.

Igen tanulságos, hogyan látta ezt a kérdést a két Tocqueville. Egyrészt meglepve tapasztaljuk, mi az, amit Alexis *nem* mond el, vagyis amit elhagy. Másrészt ugyanúgy meglepő azt látnunk, hogy az 1840-es években a 70 éves Hervé mennyire azt az irányvonalat követi, mint a 20. század legtöbb történetírója.²⁶

²⁵ O. C. II, 2. 96. l., 103.

²⁶ Cf. William Doyle, *Origins of the French Revolution*, Oxford 1982, 10–11., 36., 96–114., 138–148. Doyle megadja a kérdés historiográfiájának összefoglalását, valamint az újabb kutatás fényében az új konszenzusról alkotott saját véleményét. Hervénak az 1789 júliusát megelőző három évről nyújtott

Ma például általánosan felismerik a Párizsi Parlament 1788. szeptember 23-i rendelkezésének jelentőségét. Arról a rendelkezésről van szó, melyben a Parlament kimondja, hogy a Rendi Gyűlés „az 1614-es formájában” üljön össze: e rendelkezés eleve kizárja a harmadik rend megduplázását s az egyénenkénti szavazást. Ez a rendelkezés hirtelen a Parlament ellen s inkább a király mellé fordította a közvéleményt, a „szarnokság” elleni támadást az „arisztokrácia” elleni támadássá változtatva. Ezt követte az „előkelők” összehívása 1787-ben, majd az előkelők második gyűlése 1788 decemberében, mely nagyjából ugyanazokból a személyekből állt, mint az első. Ez utóbbi nagy többséggel (egy nem jelentéktelen nemesi többséget legyőzve) azt az akaratát fejezte ki, hogy a rendek úgy gyülekezzenek s úgy tárgyalják az ügyeket, mint 1614-ben. E gyűlés végén, tagjai közül öten, a hét királyi herceg közül öten nyilatkozatot intéztek a királyhoz, s kifogásolták a harmadik rend érdekében bevezetett újításokat. Haragjukban többször hivatkoztak az amerikai forradalomra s több amerikai állam alkotmányára, nyilatkozataira s jogaira. Néhány jelentős személyiség ugyanakkor arra ösztönözte XVI. Lajost, hogy világosan foglaljon állást a harmadik rend érdekében, s szálljon szembe a nemesi ellenzékkel; köztük volt a nemes Malessherbes és a polgár P. V. Malonet, akik a királyi kormányban fontos tisztségeket töltöttek be. Az események követését eléggé megnehezítve, mindezt átszőtték XVI. Lajos távoli unokatestvérének, Orleans hercegének mesterkedései, aki röpiratokat pénzelt s saját pártját próbálta kiépíteni, azzal a hátsó gondolattal, hogy amennyiben Lajos királyt rákényszerítik a lemondásra, ő maga legyen a király.

Hervé megemlíti mindezeket az eseményeket, Alexis viszont egyiket sem, egyetlenegy kivétellel, melyre hamarosan visszatérünk. Az 1788-as szeptemberi parlamenti rendelkezésről, mely a rendeket az 1614-es módon kívánja összehívni, Hervé megjegyzi: „Azonnal megszűnt a Parlamentnek a kormánnyal szembeni fanatikus támogatása; szembenállása most önző egoizmusnak tűnt, s népszerűsége úgy oszlott szét, mint a füst a szélben.”²⁷

Az előkelők második gyűléséről elmondja, hogy az a gyűlésük, mely a franciák többsége által elfogadott kérdést tárgyalta, (vagyis a harmadik rendnek tett engedmények kérdését), „csak újra felszította a kedélyeket, s azt eredményezte, hogy a nyugtalanság mértéktelenül elharapózzon. Mindennek a harmadik rend és a másik két rend közt már amúgy is meglévő feszültségek növelésére kellett vezetnie, s valóban így is történt.”²⁸ A királyi hercegek leveléről a következőket mondja: „Ez a hercegek meggyűlöléséhez vezetett, ami hamarosan emigrációba kényszerítette őket” s hozzáteszi – a később történetekre való ritka utalásképpen –, hogy mindez „apáról fiúra keserű emlékeket örökített át, következésképpen X. Károly uralkodását (akit Hervé 1820-ban szolgált) hideg bizalmatlansággal fogadták, mivel úgy vélték, hogy a herceg még mindig a kiváltságosok védelmezője s a rangok egyenlőtlenségének híve.”²⁹

összefoglalása erősen emlékeztet Georges Lefebvre-nek a *Quatre-vingtneuf*, Párizs, 1939, újranyomva 1971-ben leírására. Továbbá Jean Egret: *La Pré-Revolution française*, Párizs 1962; F. Furet és D. Richet *La Revolution*, Párizs 1965, 1–2 kötet; M. Vovelle *La Chat de la Monarchy 1787–1792*, Párizs 1972. Másrészt, Alexis főbb eszméi közül néhányat az újabb kutatás nagyban módosított, mint például a társadalmi osztályok egymástól való elkülönülésének (elsősorban az arisztokráciának a polgárságtól való elkülönülésére) fektetett hangsúly kérdése, továbbá Párizsnak és a központi kormánynak Franciaország más részei feletti túlsúlya kérdésében.

²⁷ Coup d'oeil, 312.

²⁸ Ugyanott 315. .

²⁹ Ugyanott 322.1.-323.

Hervé könyvének több részében utal az amerikai alkotmányos eszmék hatására. Mivel nem szerette Lajos-Fülöp orleans-ista uralmát, szabadabban elmélkedhetett Lajos Fülöp apja, az orleans-i herceg intrikáiról, arról az orleans-i hercegről, aki a forradalmi politikával játszott s bár Philippe-Egalité-nek /Egyenlőség Fülöpnek/ hívták, a diktatúra idején elpusztult.

Hervé hosszú oldalakat szentelt felesége nagyapja, Malesherbes szerepének. „Bár a királyi tanácsra erősen hatott a vélemények általános változása, egyik minisztere, Malesherbes felfigyelt annak a helyzetnek a súlyosságára, melybe a Korona került.” Malesherbes ezért 1788 júliusában erőteljesen sürgette a királyt, hogy a közelgő Rendi Gyűlés ügyében határozott kezdeményező lépéseket tegyen. A király nem hagyhatja sodortatni magát az eseményekkel, hanem határozottan és pozitív módon olyan mértéket kell felállítania, melyet minden jóindulatú ember elfogad. Ki kell jelentenie, hogy a jövőben egy-egy időszakra gyűlések fognak összeülni, s ezeket úgy állítják össze, hogy „minden tagját az összes polgár megszavazza, akiknek abban a választókörzetben joguk van a szavazásra.” Ez azt jelenti, hogy nem lesz olyan nemesi gyűlés, melyet csak a nemesek szavaznak meg, olyan papi gyűlés, melyet csak papok szavaznak meg, illetve egy harmadik testület, melyet olyan személyek választanak, akik nem tartoznak a másik kettőhöz. Így tehát Hervének Malesherbes szerepére vonatkozó értelmezése szerint a közérdek túlsúlya biztosítva lenne, „s ez a nagy változás a Koronától eredne, mely a közvéleményt kielégítve újból hitelt kapna.”³⁰

Alexisnak az 1788-as válságra nyújtott magyarázatából ezek a problémák – egy kivételével – hiányoznak. Sem az előkelők második gyűlését, sem a királyi hercegek levelét nem említi. Nem utal az amerikai forradalomra, feltehetően azért, mivel Alexis nem hitte azt, hogy Amerikában valódi forradalom zajlott volna le, számára Amerikában már az első betelepülőktől fogva fennállt az egyenlőség, „az első puritán óta, aki partra szállt Amerikában.”³¹ Az orleans-i herceg intrikáiról való hallgatása bizonyos zavarból fakadhat, mivel Alexis elfogadta Lajos Fülöp uralmát, de még valószínűbb, hogy az orleans-i próbálkozásokat túl jelentéktelennek tartotta, s ezzel a megállapításával több későbbi történész is egyetért. Annál furcsább, hogy nem említi saját dédapját, Malesherbest, akiről pedig tudjuk, hogy Alexis igen nagyra tartotta. S Malesherbes volt az, aki határozottan azt indítványozta a királynak, hogy álljon ki a harmadik rend érdekében. Feltehetően nem tartotta illendőnek, hogy saját ősére hivatkozzon, annak ellenére, hogy apja nem érzett ilyen szégyenkezést. Ugyanakkor lehetséges, hogy az általa folytatni kívánt elemzésben nem volt lényeges jelentősége a „lehetett volna” és a „ki nem próbált” utak kérdésének.

A különbség abban van, hogy Alexis felismerte az 1788. szeptember 25-i rendelkezések jelentőségét, azt, hogy a Rendi Gyűlés 1614-es formájában alakuljon meg. De erre nyilvánvalóan csak a vonatkozó fejezetvázlat megírása után figyelt fel, mivel csak egyik, halála után a befejezetlen fejezettel együtt talált kutatási jegyzetében utal. De ez nem jelent lényeges eltérést attól, ahogyan ő a történeteket értelmezte. Jegyzetében Alexis elmondja, hogy ez a szeptember 25-i rendelkezés a röpiratírók támadásának özönét zúdított

³⁰ Ugyanott 294–295. .

³¹ La démocratie en Amérique, O. C. I,2, 292. ., vagy mindegyik fordításban az I. kötet 9. fejezetének elején

ta a Parlamentre s hogy ezek a röpiratok „a forradalom valódi teremtő szenvedélyét leplezik le, olyan osztály szenvedélyét, melyet a Parlament nem képviselt.”³²

Ha Alexis tovább élt volna s befejezhette volna ezt a fejezetet, ezt a megjegyzést feltehetően bevette volna a szövegbe. Ebben az esetben a „nyugtalanág” kevésbé lett volna érthetetlen s kevésbé tüntette volna azt fel betegséggént.

Ehelyett, szokása szerint, Alexis a harmadik rend képviselőjére vonatkozó érvelésben olyan elvet látott, melyet a jövő szempontjából tartott jelentősnek.

„Eleinte csak jobb erőegyensúlyról beszéltek, az osztályok közti jobb egyensúlyról, majd lassan, végül rohanvást belevetették magukat a tiszta demokrácia eszméjébe... A kormányzás fogalmát leegyszerűsítették. A törvény és a jog alapjának csak a számokat tekintették. A politikát a számtan kérdésére redukálták. Minden követendő tett gyökere ezekben az eszmékben kereshető.”³³ Ezt az elméletet sokkal inkább egy alapigazság túlzott leegyszerűsítésének tekinthetjük, mintsem magyarázatnak arra, hogy az emberek 1788-ban miért gondolkodtak úgy, ahogyan gondolkodtak vagy mit gondoltak arról, amit tettek.

Mind Hervé, mind Alexis azzal vádolták a királyt, illetve inkább egymást követő főbb minisztereit, Callone-t, Brienne-t és Neckert, hogy Franciaországban felszították az osztályellenségeskedést, vagy szándékosan, vagy ügyetlenségből és együgyűségből különösen a polgárságot állították szembe az arisztokráciával. Alexis, apjánál fiatalabb generációhoz tartozott, modernebb nyelvet használ. Fejezetvázlataiban és jegyzeteiben szerepel az „osztályharc” és az „osztályok háborúja”, a „*lutte de classe*” és a „*guerre de classe*” kifejezés.

Hervé inkább a „társadalom különböző osztályainak megosztottságáról” beszél. Bizonyos nüanszok figyelhetők meg abban, kit hibáztatnak az osztálykonfliktus felszításáért. Hervé inkább arra hajlik, hogy az arisztokráciát hibáztassa, különösen a parlamentek és a királyi udvar arisztokráciáját s általánosságban azokat a felelőtlen és divatos versailles-i férfiakat, akik XVI. Lajost körülvették. Alexis inkább arra hajlik, hogy ne annyira XVI. Lajos személyét hibáztassa, hanem a „királyi hatalmat”, vagyis a királyság abszolutista rendszerét, amelynek miniszterei saját hatalmukat úgy tartották fenn, hogy az osztálymegosztottságot segítették elő.

Alexis például megemlíti egy 1788-as röpiratot, amely azzal vádolja a nemességet és a parlamenteket, hogy „folyamatosan megalázza a harmadik rendet, amelyet csak a király véd meg és emel fel”. Lehetségesnek tartja, hogy ezt a röpiratot kormányzati pénzből fizették.

Egy „éretlen próbálkozást” leplezett le szerinte, „a demokráciának és az abszolút hatalomnak arra irányuló szövetkezését, hogy a despotizmus érdekében rombolják le az arisztokrácia kiváltságait. Ez olyan törekvés volt, melyet azóta oly gyakran és sikeresen megismételtek.”³⁵ (Ez a megjegyzése természetesen a két Napóleonra utal). Az okozta a problémát, hogy az arisztokrácia nem tudta, hogyan védje meg magát. Ők is hittek az egyenlőség erényében, egyetértettek a polgársággal abban, hogy az emberek közti különbségeknek az érdemen, nem pedig a születésen és a vagyonon kell alapulnia.

³² O. C. II, 2, 100. .

³³ O. C. II, 2, 106-107. .

³⁴ O. C. II, 2, 69, 71, 106, 115. I.; Coup d'oeil 296. .

³⁵ O. C. II, 2, 85. .

Meg kellene mutatni, hogy „csak egy arisztokrácia védheti meg az embereket a zsamokság elnyomásától és a forradalmak gyötrelmeitől . . .”³⁶ Ez a gondolat itt Alexis fő témáját érinti – melyet sok más vonatkozásban kifejt, elsősorban „A Demokrácia Amerikában” című könyvében –, egy arisztokrácia, vagy annak funkcionális megfelelője iránti igényt, valamiféle emberek felett álló csoportosulás igényét, akik erejüket és befolyásukat valamely más forrásból szerzik, s nem a kormányzattól, s akik ezért, ha szükséges, bátran szembe tudnak vele szállni. A szabadság megőrzéséhez az intézményesített egyenlőtlenség bizonyos mértékére volt szükség.

Hervé, aki feltehetően egyetértett volna ezzel a gondolattal, kevésbé hajlott arra, hogy akár ezt az elvet, akár annak elhanyagolását a francia forradalom okaként tüntesse fel. Szerinte 1788-ban és 1789-ben az alkalmatlan miniszterek, nem pedig a király vagy a királyi hatalom törekedett arra, hogy egyik osztályt a másik ellen fordítsa. A parlamentek és a második előkelők gyűlésének kiváltságosai voltak azok, akik kizsákmányolták a közembereket, akik azért elégitették ki a csócseléket, hogy magukat megerősítsék a király ellen s akik azt is tervbe vették, hogy a Rendi Gyűlést egyszerű falusi papokkal, egyszerű paraszttal és közönséges munkásokkal töltsék fel, abban a hitben, hogy egy ilyen „demokrácia” az arisztokrácia érdekeit szolgálná, annak a hagyományosan magasabb rendű osztálynak az érdekeit, amelytől az alacsonyabb rangú emberek irányítást vártak. „Az előkelők által elfogadott rendszer – amennyiben feltételezzük, hogy volt benne egyáltalán rendszer –, úgy tűnik, hogy a harmadik rendet gyengének akarta tartani azáltal, hogy visszautasította a számszerűség előnyeit (vagyis a harmadik rend megduplázását), és a Rendi Gyűlésbe a harmadik rendből azokat az embereket akarta bevenni, akik érdekből vagy szokásból a felsőbb osztályok által kijelölt utat követnék.”³⁷

Ha a két álláspontot egymás mellé helyezzük, Hervé tűnik inkább monarchistának, a polgárság iránti némi szimpátiával, Alexis pedig apjánál, a grófnál arisztokratább párti beállítottságúnak, aki hajlamosabb a polgárságot úgy tekinteni, mint amelyet a zavaros eszmék felzaklattak. Mindketten explicite kimondják, hogy a forradalmat a felsőbb osztályok kezdték el. Mindketten az arisztokrácia és a polgárság közötti osztályellentétéről beszélnek. Mindketten találnak hibákat a francia arisztokrácia 1788-as és 1789-es cselekedeteiben, de Alexis a politikai elvek elhanyagolásával vádolja, Hervé pedig azért hibáztatja őket, hogy addig védelmezték makacsul saját kiváltságaikat, amíg már túl késő lett a meg egyezésre. Úgy tűnik, Alexis szerint, hogy 1788-ban Franciaországnak jobb arisztokráciára lett volna szüksége, mely képes népét vezetni s akarja is ezt tenni; Hervé pedig azt gondolta, Franciaországnak jobb királyságra lett volna szüksége, erősebb kormányra, mely akarja és képes is arra, hogy a különböző érdekekkel szembeszálljon. „A franciák úgy érezték, hogy elnyomják őket, s nem volt meg az az érzésük, hogy kormányozzák őket.”³⁸ Alexis felfogása szerint a francia nemesség dekadenssé vált, sokkal inkább kaszt volt, mint valódi arisztokrácia, a Bourbon-királyság azáltal korrumpálta, hogy megfosztotta őket feudális hatalmuktól, s helyette kiváltságokat adott neki. Így nem maradt hatalma a kormányzásra, nem volt gyakorlata a politikai ügyek intézésében s nem volt már képes arra, hogy a kiváltság nélküli köznéppel egyesüljön s azt vezesse. Alexis szerint a monarchia,

³⁶ O. C. II, 2. 108–109. .

³⁷ Coup d'oeil, 319.

³⁸ Ugyanott 244.

mely a maga számára kívánta megszerezni a hatalmat, a francia társadalom osztályait megosztotta és egymás ellen fordította; olyan folyamatot kezdeményezett, mely az arisztokrácia és a polgárság közti végzetes osztályharchoz vezetett s egy, majd még egy Napóleon, zsarnokságát eredményezte. Hervé szerint a királyság gyengesége, a túl ambiciózus, de korántsem dekadens főpapok és nemesek megfélemezésének sikertelensége okozta a lakosság kiváltságok nélküli részének tökéletesen érthető haragját.

Összefoglaló értékelés

Napjainkban Alexis de Tocqueville-t sokkal inkább a politológia és a szociológia előfutárának tekintik, mint történésznek, a szó szigorúan elméleti értelmében. Néhányszor ő maga is elmondta, hogy alapjában véve csak az egykorú valóság érdekli.³⁹ Hervé volt az, akinek érdeklődése elsősorban történeti jellegű volt. Mindkét Tocqueville a jelenre gondolt, amikor a múltról írt s műveiket a kortársaknak szóló tanácsokkal látták el, mit tekintsenek a történelem tanulságának. De amíg Hervé gyakorlati tanácsokat ad az államférfiaknak arra vonatkozóan, hogyan politizáljanak, Alexis általánosságban közli olvasóival, hogy meg kell érteniük a politika tudományát, s tudatában kell lenniük a mélyebb történelmi erőknek.

Alexis írásai sokkal inkább az 1787–89-es események értelmezését, mint magyarázatát nyújtják – Hervé viszont inkább magyaráz, mintsem a nehezebb fajsúlyú értelmezést adja. Alexis tündöklik a múlton, s mindig azt kérdezi magától: „Mi ennek az egésznek az értelme?”. Hervé viszont azt a kérdést teszi fel: „Miért úgy cselekedtek ezek az emberek, ahogy tették?”

Alexisnek nehezebb esett, hogy bármely adott személyre vagy történelmi eseményre koncentrálna figyelmét; illetve az adott kérdés tárgyalásakor visszatekintésekbe bocsátkozzék. Inkább azt tűzi maga elé, hogy felismerje a jövő előjeleit. Nem könnyen gondolkodik kronológiai fogalmakban s nem könnyen tekinti az emberi ügyeket valamely esemény vagy fejlődési fázis következményeinek. Ő nem úgy próbált közelíteni egy jelenség megértéséhez, hogy visszautalt arra, ami közvetlenül azelőtt történt, hanem azt kívánta megmutatni, hogy mindez hogyan illett az általános fejlődési menetbe vagy hosszan tartó folyamatba. Hervé ezzel ellentétben nagyon is tudatában volt annak, hogy 1787–89 válságai XV. Lajos uralkodásának nyilvánvaló változásaiból fakadtak, ezek folytatásaként írta könyvét XVI. Lajos uralmáról. De ez az utóbbi könyve inkább dráma, mint értekezés. A fiatal s jószívű király és királynő 1774-es beiktatásával kezdődik, végigköveti uralkodásuk nehézségeit s hatalmuk és presztízsük összeomlását. Határozott befejezéshez, csúcspont-hoz 1789. június 23-ával ér, amikor az uralkodás joga a Bourbon-dinasztiáról az új Nemzetgyűlésre szállt át. Hervé elbeszélése ezáltal sokkal több, mint anekdoták összessége, mivel éppen az uralkodás átruházása volt az a pont, mely az ancien régime-ből a forradalomba s egy modernebb világba való átmenetet jelezte.

Alexis, bár talán politológus vagy protoszociológus volt, sokkal jelentősebb történész lett, mint apja, mivel őt nem elégítette ki az, hogy az eseményeket könnyen és nyilvánvalóan előzményeikkel magyarázza. Megpróbált mélyebbre hatolni, azt kereste, ami

³⁹ O. C. XIII (2), 229.

kevésbé nyilvánvaló, megkockáztatott merész általánosításokat, olyan ténybeli közléseket, melyeket későbbi kutatók nem erősítettek meg, valamint olyan érzéseket fejezett ki, melyek nem annyira tapasztalati megfigyelésekből, mint inkább etikai hozzáállásból adódtak. Ugyanakkor több elgondolkodnivalót tartalmaznak művei. Metahistóriájában vagy metafizikájában nyilvánvalóan idealista, s ismételten különbséget tesz a között, amit „eszméknek és érzéseknek”, illetve amit „tényeknek” nevez. Lankadatlan a források figyelmes tanulmányozásában, mindig többet keres bennük, mint amit azok ténylegesen kimondanak. Ragaszkodik ahhoz a véleményéhez, hogy az események, beszédek, törvények és intézmények valami alapvetőbbnek, tartósabbnak vannak alárendelve, ezt néha *moeurs*-nak nevezi, amin az egész nép szokásos, visszatérő s szinte tudattalan érték- és viselkedérendszerét érti. Ezt a mindent átfogó folyamat időnként nemzeti jellegzetességnek tünteti fel, akár az amerikaiakról írt „A Demokrácia Amerikában” című könyvében, akár amikor „Az ancien régime és a forradalom” című művének mind befejezett, mind befejezetlen verziójában a franciákról szól. Mindazzal szembeni félelme és egyet nem értése ellenére, ami Franciaországban a megelőző kétszáz évben történt, befejezetlen könyve hét fejezetét országa jelleméről olyan szárnyaló dicshimnusszal zárja, mely a leglelkesebb hazafit is pirulásra készíti

Mit tett tehát hozzá Alexis de Tocqueville ahhoz, amit apja vagy mások már elmondtak? Egészében nem teljesen ismeretlen eszmék sarkítottabb, élénkebb és emlékezetes bemutatását nyújtja, melyet nagyszerű irodalmi tehetsége lehetővé és élvezhetővé tett. Amikor Saint-Beuve és mások recenziót írtak „Az ancien régime és a forradalom” című könyvről, csodálatuk mellett felfigyeltek arra, hogy főbb eszméi nem annyira újak, mint azt a szerző hiszi. Teljesen eredeti műből valószínűleg sosem lesz „klasszikus”. Azt, hogy Alexis „Ancien régime”-je klasszikussá vált, az okozta, hogy gondolatait olvasói számára érthetően adta elő, újfajta élességgel és nyomatékkal, párhuzamos utalásokkal és sajátos hangnemben.

Az 1856-ban kiadott „Ancien régime” fő gondolatai befejezetlen művében újból felbukkannak, bár zavarosabban, mivel ereje csökkenően volt, 1857 folyamán egészsége is romlott, s az akkori politikai helyzetről kialakított nézetei kiábrándultabbak és pesszimistábbak voltak. Ennek a könyvnek a fő témája már jóval a forradalom előtti időktől kezdve a centralizált kormányzat növekedése, illetve az egyenlőség és demokrácia fejlődése volt.

A gondolat nem volt új. Már 1730-ban Marquis d'Argenson „a polgárháborúktól mentes uralmak idején megnyilvánuló, általa csodált demokrácia szerencsés fejlődéséről” írt.⁴⁰ A forradalom viharában megfélemedeztek erről az eszméről vagy legalábbis homály fedte. Tocqueville újjáélesztette azt már fiatalkorában, 1836-ban írt egyik esszéjében⁴¹, s az 1850-es években írt műveiben vegyesebb érzésekkel írt róla. Az 1850-es években azok, akik elfogadták III. Napoleont, mint például Saint-Beuve, úgy vélték, hogy a királyság és az erős kormányzat segíti elő az egyenlőséget. Ők úgy gondolták, Tocqueville

⁴⁰ D'Argenson *Considérations sur le gouvernement ancien et présent de la France*, Amsterdam 1765, 151. l. Kb. 1735-ben írta, de nem akkor adták ki.

⁴¹ „L'état social et politique de la France avant et depuis 1789”, melyet 1836-ban John Stuart Mill kívánságára írt a *Westminster Review* számára. Mill fordította le angolra s adta ki, de Tocqueville haláláig Franciaországban nem ismerték. Megtalálható O. C. II, l. 33–66.

nem emeli ki kellő nyomatékkal, hogy a forradalmat megelőző királyság ezt a kívánatos fejlődést elősegítette.⁴²

Alexis, elsősorban a hét befejezetlen fejezetben némiképp bizonytalan a centralizált kormány és a demokrácia bemutatásában. III. Napóleon zsarnoksága és az 1848. júniusi népi forradalom erőszakossága miatt mindkettőtől félni kezdett s szigorúbb értelemben vett liberálissá vált. Az 1789 előtti centralizált kormányzatról elsősorban negatív szempontok szerint beszél, nem azt mondja el, hogy az hogyan segítette elő az egyenlőséget, hanem azt, hogyan tette tönkre a szabadságot, azt a fajta szabadságot, melynek ideális formáját a középkorban vélte felfedezni.

Alig vette észre azt, ami a legtöbb mai történészt érdekli, vagyis az ancien régime hivatásos, rátermett, reformista és bizonyos fokig igazságos adminisztratív monarchiájának kifejlődését. A demokráciáról váltakozó értelemben és különböző szövegösszefüggésekben beszél. Időnként úgy tűnik, hogy pusztán a megkülönböztetett arisztokrácia hiányára utal ezzel, olyan társadalomra, melyben nincsenek intézményesített jogú rendek. Időnként, a befejezetlen fejezetekben pedig kifejezetten gyakran úgy értelmezte, hogy az a diktátorok és zsarnokok által kizsákmányolt tanulatlan tömegek befolyását jelenti. Máskor az eltérő társadalmi rangú emberek közötti barátkozást vagy a másik fél kölcsönös elfogadását értette demokrácián. Az 1856-os könyv egyik meglátása az, hogy a forradalom előtti franciák, mind a nemesek, mind pedig a polgárok, hasonlóvá váltak egymáshoz s bizonyos értelemben egyenlőbbek lettek, a kiváltságok és a jogi megkülönböztetés okozta elkülönülésük ellenére. De erre az 1788–89-es válságot tárgyaló hét fejezetben kevés dolog utal, Hervénél viszont találunk valamit erre vonatkozóan. Néhány mai történész ezt a gondolatot továbbfejlesztve az „előkelők” egész kategóriáját részben nemesi, részben polgári tagjaival azonosítja. Olyanokkal, akik együttműködtek az 1789-es forradalom előkészítésében s a következő század folyamán ennek fő haszonélvezői lettek.

A centralizált hatalom és (az akármilyen definíció szerinti) „demokrácia” növekedése Alexis másik két fő eszméjének alapját alkotta: ezek a forradalom elkerülhetetlenségének, valamint a korábbi, a forradalom alatti és utáni korszakkal való folyamatosságának gondolata. A forradalom elkerülhetetlenségének gondolata nem volt új. Guizot, Michelet és Louis Blanc is elkerülhetetlennek tartotta, hogy a franciák elutasítsák az ancien régime fő vonásait. Éles törést láttak, egy meghatározó új pillanatot a történelem folyamatában.

Hervé de Tocqueville, a kiváltságos osztályok csökönys ellenállását hangsúlyozva, nagyjából ehhez a gondolkodási tradícióhoz tartozott. Alexis újítása abban állt, hogy az elkerülhetetlenség és a folyamatosság eszméjét összekapcsolta. Szerinte a forradalom azt prolongálta és fejlesztette tovább, ami már azelőtt is létezett. Maga az ancien régime, nem pedig annak megtagadása volt az, ami a forradalmat kiváltotta.

Ahogy ezt 1856-os könyvének utolsó fejezeteiben kifejti, a forradalom egyszerűen az ancien régime-ből „született” – „*sortie d' elle-même de ce qui précède*”. Vagy ahogy olvasmányaihoz fűzött egyik jegyzetében írja, feltehetően 1857-ben: „Hogyan lehetséges, ha valaki mindezeket a feljegyzéseket olvassa, . . . hogy ne lássa, hogy a forradalom elkerülhetetlen volt, vagy inkább, már előre készen állt?”⁴³

⁴²Richard Herr a Tocqueville and the Old Regime-ben, Princeton, 1962, 107–119. 1. idézi Tocqueville könyvének ismertetőit s másokat, Sainte-Beuve-t a 117. lapon.

⁴³O. C. II. 2. 117.

Alexis, a társadalmi osztályok érzékelésével, a francia forradalmat okozó eltérő érdekek felismerésével bizonyos fokig újat nyújtott. Az viszont, hogy a harmadik rend a kiváltságos osztályok ellen lázadt, olyan közhely volt, melyet már 1789-től kezdve minden, a forradalomról szóló írás tartalmazott. Alexis azt elemezte és fejlesztette tovább, amit már korábban elmondtak. A harmadik renden belül felvázolja a parasztság képét, hangsúlyozva, hogy sokan közülük a forradalom előtt földet birtokoltak, s ez újdonság volt olvasói számára. Ez a gondolat szintén nem volt új, a fiziokrata Abbé Baudeau arra kérte olvasóit 1776-ban, hogy emlékezzenek: „parasztjaink *citoyens* és *propriétaires*” voltak.⁴⁴ Ez egy további olyan gondolat volt, mely a forradalom forгатagában feledésbe merült. Ha Alexis de Tocqueville nem eleveníti fel, akkor sokáig váratott volna újjáéledésére. A városi dolgozó osztályok fogalma alig jelentett többet, mint baljós jelenlétük érzékelését, egy olyan potenciális fenyegetést, hogy ez osztályok „szömyeteggé” válhatnak, ha feldühítik őket. Alexis tudatában volt jelentőségüknek, ugyanúgy Hervé is, bár mindketten inkább a közép- és felső osztályokhoz tartozó emberek cselekedeteivel foglalkoztak.

Mindkét Tocqueville úgy értelmezi az 1789-es forradalmat, mint a polgárságnak az arisztokrácia felett aratott győzelmét, s ezáltal abba a kategóriába tartoznak, melyet a néhai Albert Soboul a francia forradalom klasszikus historiográfiájának szeretett nevezni. Bár a polgárság mindkettőjük számára fontos kollektív főszereplő, egyikük sem elemzi annak összetevőit. Alexis a júniusi monarchia idején játszott politikai karrierje következtében úgy kezdett a francia polgárságra gondolni, mint Marx Károly: önzőnek, harácsolónak s rövidlátónak jellemezte, melyből hiányzik az uralkodó osztályokat szükségképpen jellemző széleskörű gondolkodás. Hervé egy-egy elejtett megjegyzésében több szimpátiát mutat a polgárság érzései s több tiszteletet érez szószólói iránt, mint Alexis. Alexis pozitívabban s Hervénél egyértelműbben látja a létező osztályharcot s érzéseiben, szintén Marx-szal megegyezően az dominál, hogy az arisztokrácia és a burzsoázia közti osztályharcot a polgárság és a közemberek osztályharca fogja követni. Az elkerülhetlenség érzésének nála azonban semmi köze nincs a marxi dialektikus materializmushoz. Sem Alexis, sem Hervé nem gazdasági értelemben definiálja a polgárságot, s nem mint a tőke és a munkaeszközök birtoklóit. Nagyon is tudatában vannak annak, hogy ezekkel az eszközökkel a nemesek is rendelkeztek. Az ő szemükben a polgárság egyszerűen olyan osztály volt, mely előnyökkel bírt, de a nemesség és a papság kiváltságai nélkül.

Megállapították már, hogy Alexis volt az első, aki megértette, hogy a forradalmat az arisztokrácia és a nemesség kezdte meg, s úgymond ő fedezte fel, hogy 1787 és 1788-ban, az 1789-es forradalmat megelőzve, volt egy arisztokrata forradalom is.⁴⁵ Hervé ezt legalább olyan nyomatékkal kimondta, mint Alexis s egyszerűbben, mint az előtte járó Joseph Droz, akit Hervé könyvében olyan sokban követett.⁴⁶ Egy későbbi francia történész, Georges Lefebvre – aki 1959-es halálát követően maga is klasszikussá vált – a forradalmat megelőző arisztokrata forradalomnak szintén jelentős szerepet tulajdonított. Ennek természetszerű következményeként, a közelmúlt történészei – elődeik nézetét módosítani akarván – teljesen kétségbe vonták, hogy bármiféle arisztokrata forradalomra

⁴⁴ Az *Ephémérides du Citoyen, ou chronique de l'esprit national*-ban „De l'Education nationale” címen megjelenő cikksorozat. Párizs 1765–1766, III. kötet, 17–32.

⁴⁵ Jardin véleményére ld. Alexis de Tocqueville, 1805–1859, Párizs, 1984, 490.

⁴⁶ *Coup d'oeil*, 255–256, 277.

sor került volna.⁴⁷ A forradalmat elemezve általánosságban véve szeretnék az osztálykonfliktus jelentőségét csökkenteni, gyakran azért, hogy elhatárolják magukat a marxista asszociációktól. Úgy érvelnek, hogy az 1787-es és 1788-as Párizsi Parlament nem kívánta az egész nemesség hatalmát növelni, hogy nem annyira saját helyzetének javítására, hanem az alkotmányos és egyéni szabadságjogok előmozdítására törekedtek s továbbá, hogy azok, akik elősegítették a forradalmat, nem egy társadalmi osztályt alkottak, hanem az előkelők egy csoportját, melybe nemes és polgár egyaránt beletartozott, s ezek a polgári egyenlőségen alapuló új rendszert akartak létrehozni, mely a szabadságon, a tulajdonon, az egyenlő oktatási esélyeken s a kormányzatban való részvételen épül fel. Mégis, mindez aligha tűnik elegendőnek ahhoz, hogy elvesse az arisztokrata forradalom eszméjét. Ugyanakkor az emberek lehetnek egyszerre alkotmányos liberálisok és arisztokraták. A parlamentek fenn tudják tartani a szabadságjogokat, s ugyanakkor azzal is törődhetnek, hogy megerősítsék magukat mint az államon belüli fontos s főképp öröklődő testületeket.

A parlamentnek a „zsarnoksággal” szembeni ellenállása volt az első jelenség, mely a kormányt munkaképtelenné tette. Bárhogy is van, az arisztokrata forradalomnak (ha volt ilyen) valódi tartalma a nemességnek arra irányuló törekvése volt, hogy az eljövendő képviseleti kormányban megkülönböztetetten legyen jelen, továbbá annak visszautasítása, hogy 1789 májusában összeolvadjon a harmadik renddel.

Ha 1789 júniusában a nemesség szószólói Versailles-ban érvényesíthették volna akarataikat, elérték volna, hogy (Angliához hasonlóan) a jövendő francia kormányzatban különálló arisztokrata képviselőház létesüljön.

Összefoglalva: Alexis – Montesquieu stílusában – az arisztokrata liberalizmus hagyományát folytatta, míg Hervé – Turgot-t követve – a szakszerűsített, bürokrata és reformmonarchia perspektíváját vázolta fel. E négy író mindegyike a francia nemesség régi multjához kapcsolódott. Turgot és Hervé de Tocqueville éveket töltöttek a kormány alkalmazottjaként, s hozzászórtak ahhoz, hogy az adminisztráció napi ügyeiben emberekkel foglalkozzanak. Bár Montesquieu tagja volt a bourdeaux-i parlamentnek, Alexis de Tocqueville pedig 1839-et követően tizenkét évig választott tisztséget töltött be, mégis alapvetően mindketten társadalomtudósok s a politika értelmezői voltak, akik az eseményeket hosszú perspektívában szemlélték. Alexisnél megtalálhatjuk az őt érdeklő kérdés hátterét, Hervénél pedig az előzményét – Alexis számára azok az alapvető okok voltak érdekesek, melyek nélkül nem tört volna ki a forradalom, Hervé számára pedig azok a hatóokok, melyek az általunk ismert időpontban robbantották azt ki, Alexist a gyűlékony anyagok lassanként felhalmozódó halmaza foglalkoztatta, míg Hervét a szikra, mely a robbanást kiváltotta.

Fordította: Rényi Zsuzsa

⁴⁷ Lefebvre-re ld Coming of the French Revolution, fordításban, Princeton, 1947, 7–37. 1. A legújabb kritikusok: William Doyle Origins of the French Revolution, New York, 1980, 7–40. Joseph Shulim: The Continuing Controversy over the Etiology and Nature of the French Revolution” a Canadian Journal of History-ban, XVI. (1981), 357–378.; Vivian R. Gruder: „A Mutation in Elite Political Culture: The French Notables and the Defense of Property and Participation, 1787” a Journal of Modern History-ban, 56. kötet (1984), 598–634. . Lynn Hunt: Politics, Culture and Class in the French Revolution, Berkeley 1984. és Bailey Stone: The French Parlements and the Crisis of the Old Regime, Chapel Hill, 1986, mely John Egret könyvére épül, a La Pré-Revolution française-re, Párizs 1962. ld. 56.